

Jarosław Mikołajczyk¹
Tomasz Wojewodziec²
Uniwersytet Rolniczy
Kraków

Kluczowe czynniki dekapitalizacji majątku gospodarstw upadających południowej Polski³

Key factors of property decapitalization in economically declining agricultural holdings in southern Poland

Abstract. The article attempts to identify relationships between selected factors resulting from the internal situation of farms and frequency with which farm managers make decisions to get rid of property components. These factors included farm acreage, level of production sold, age and education of farm managers.

Key words: agricultural holdings, decapitalization, bankruptcies

Synopsis. W opracowaniu podjęto próbę wskazania zależności pomiędzy wybranymi czynnikami wynikającymi z wewnętrznej sytuacji gospodarstw a częstotliwością podejmowania przez kierujących tymi gospodarstwami decyzji o pozbyciu się składników majątku. Czynniki te były wielkość obszarowa gospodarstw, poziom produkcji towarowej, wiek i wykształcenie kierujących gospodarstwami.

Słowa kluczowe: dekapitalizacja, gospodarstwo rolne, upadłość

Wprowadzenie

W ostatnich latach nasileniu uległy procesy inwestycyjne w gospodarstwach rolniczych. Fakt ten wynika obecnie z dostępności środków pomocowych na inwestycje [Mikołajczyk 2007]. Zauważyć jednak można, że panująca w latach dziewięćdziesiątych i na początku obecnego wieku dekonjunktura w rolnictwie umożliwiła rozwój za pośrednictwem inwestycji jedynie podmiotom silnym ekonomicznie. W zdecydowanej większości gospodarstw obserwowano natomiast pogłębiający się proces ograniczania wydatków na inwestycje, co skutkowało w dekapitalizacji posiadanego majątku (ujemne inwestycje netto) i ograniczaniu potencjału wytwórczego.

Relatywnie niska zdolność konkurencyjna rolnictwa wynika m.in. z faktu, iż rolnicy nie są w stanie przenieść całości lub części swojego potencjału produkcyjnego do innych gałęzi gospodarki narodowej, co pozbawia ich korzyści alokacyjnych [Woś 2001]. Następujące obniżanie opłacalności produkcji rolniczej, a tym samym i dochodów rolniczych, będące wynikiem zmniejszającego się popytu na produkty rolne, powiększającego się dysparytetu pomiędzy cenami produktów rolnych a cenami środków

¹ Dr inż., e-mail: rrjmikol@cyf-kr.edu.pl

² Dr inż., e-mail: rrtwojew@cyf-kr.edu.pl

³ Praca finansowana ze środków na naukę w latach 2006-2008 jako projekt badawczy nr 2 P06R 020 30

produkcji, dopływu importowanej wysoko dotowanej żywności oraz zmniejszającego się udziału wydatków na rolnictwo w budżecie państwa [Iwaszkiewicz i Boczek 2007], powoduje ograniczanie produkcji, a w konsekwencji prowadzi do upadku ekonomicznego podmiotów najsłabszych ekonomicznie i uwolnienia części zasobów czynników produkcji. Zjawiska te stanowią potwierdzenie występującej w literaturze tezy o tzw. „kreatywnej destrukcji” wskazującej na konieczność upadku podmiotów słabych ekonomicznie w celu zapewnienia (przez transfer czynników produkcji) możliwości rozwoju podmiotom silniejszym [Pieńkowska 2005]. Uwalniana ziemia jako niemobilny czynnik produkcji znajduje nabywców głównie na lokalnym rynku, uwalniane zasoby innych środków trwałych ulegają w znacznej części likwidacji, gdyż są na ogół bardzo mocno wyeksploatowane. Część budynków ma szansę na zmianę sposobu wykorzystania. Ciągniki rolnicze i maszyny mogą znaleźć nabywcę, trafiają jednak na ogół do gospodarstw, które bardzo trudno zaliczyć do gospodarstw rozwijających się.

W opracowaniu podjęto próbę wskazania zależności pomiędzy wybranymi czynnikami wynikającymi z wewnętrznych uwarunkowań gospodarstwa, a częstotliwością podejmowanych decyzji o pozbyciu się składników majątku.

Uwagi metodyczne

Opracowanie stanowi jeden z elementów rozważań nad przyczynami zaniechania i ograniczania produkcji rolniczej przez gospodarstwa rolnicze w południowej Polsce⁴. Badania ankietowe zostały przeprowadzone wśród użytkowników gospodarstw rolniczych powiatu wadowickiego. Wybór powiatu wynika z jego lokalizacji oraz charakteru rolnictwa, dobrze oddających warunki panujące na Pogórzu Zachodniobeskidzkim i w Beskidach Zachodnich. Dobór gospodarstw ze względu na podjęty temat był celowo-losowy, przedmiotem zainteresowania były gospodarstwa, które zaniechały lub znacznie ograniczyły produkcję rolniczą, tzn. w których szacowana skala produkcji rolniczej mierzona wartością produkcji końcowej brutto gospodarstwa zmniejszyła się o minimum 30% w stosunku do okresu wskazanego przez respondenta za najlepszy dla tego gospodarstwa. Weryfikacja przeprowadzonych ankieto-wywiadów pozwoliła poddać dalszej analizie 264 gospodarstwa spełniające założone kryteria.

Głównym celem opracowania jest ocena wpływu wybranych czynników na podejmowanie decyzji o pozbyciu się składników majątku w gospodarstwach upadających zlokalizowanych na obszarach górskich i podgórskich. Upadek ekonomiczny rozumiany jest jako ograniczanie funkcji produkcyjnych gospodarstwa, aż do momentu całkowitego wygaszenia działalności rolniczej.

W opracowaniu wskazano częstotliwość podejmowanych decyzji o sprzedaży lub wydzierżawieniu ziemi oraz likwidacji lub sprzedaży maszyn bez przeprowadzenia inwestycji odtworzeniowych. Uzyskane wyniki informują o odsetku gospodarstw, które dokonały tych czynności, w stosunku do ogółu podmiotów zakwalifikowanych do danej grupy. Szczególną uwagę poświęcono w opracowaniu ziemi, jako podstawowemu czynnikowi produkcji w gospodarstwie.

⁴ Badania prowadzone przez Katedrę Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie w latach 2006-2008.

Tradycyjne w Polsce przywiązanie chłopów do ziemi jest bardzo silne, ale ulega stopniowemu osłabieniu i racjonalizacji. Na podjęcie decyzji o sprzedaży lub wydzierżawieniu ziemi wpływa jednak wiele szczególnych czynników [Wilkin 2000]. W artykule podjęto próbę oceny wpływu wielkości obszarowej gospodarstw, wartości produkcji towarowej oraz wieku i poziomu wykształcenia rolników na częstotliwość podejmowania decyzji o pozbyciu się składników majątku. Znaczenia miało podjęcie tego typu decyzji, a nie obszar sprzedawanej ziemi, bądź wartość maszyn wycofywanych z gospodarstw.

Charakterystyka próby badawczej

Uwarunkowania historyczne, społeczne i przyrodnicze obszarów górzystych południowej Polski przez szereg lat kształtowały odmienną strukturę agrarną tego obszaru. Małe i bardzo małe gospodarstwa rolnicze gospodarujące w trudnych warunkach przyrodniczych, przy znacznych preferencjach ze strony panującego systemu gospodarczego i relatywnie łatwym dostępie do rynku pracy z powodu rozwoju po II wojnie światowej przemysłu, inwestowały znaczną część wolnych środków finansowych w uzbrojenie techniczne. Wobec braku tradycji zespołowego użytkowania maszyn doprowadziło to do relatywnie dużego nasycenia, a nawet przesylenia tego obszaru maszynami rolniczymi, które ulegały zużyciu ekonomicznemu nie osiągając przewidzianych dla nich progów okresów amortyzacji.

Tabela 1. Techniczne uzbrojenie ziemi i pracy
Table 1. Land and labour equipment with technical facilities

Grupa gospodarstw	Region			
	Pogórze Zachodniobeskidzkie	Beskidy Zachodnie	Małopolska i Pogórze	Polska
Wskaźnik technicznego uzbrojenia ziemi, zł/ha UR ⁵				
Bardzo małe (<4 ESU)	35,9	35,3	21,2	15,1
Małe (4 – 8 ESU)	31,7	29,8	18,3	14,5
Wskaźnik technicznego uzbrojenia pracy, tys. zł/AWU ⁶				
Bardzo małe (<4 ESU)	119,5	122,0	103,6	93,4
Małe (4 – 8 ESU)	163,4	146,7	117,1	106,2

Źródło: opracowanie na podstawie standardowych wyników indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość w ramach systemu FADN w 2005 roku.

Wysokie wartości wskaźnika technicznego uzbrojenia ziemi obserwowane na obszarach Pogórza Zachodniobeskidzkiego i Beskidów Zachodnich znajdują potwierdzenie w wynikach standardowych uzyskiwanych przez gospodarstwa indywidualne prowadzące rachunkowość rolną w ramach systemu FADN w 2005 roku. Uzbrojenie techniczne

⁵ Wskaźnik technicznego uzbrojenia ziemi obliczany jako stosunek wartości środków trwałych do powierzchni UR.

⁶ Wskaźnik technicznego uzbrojenia pracy obliczany jako stosunek wartości środków trwałych gospodarstwa do AWU (ang. Annual Work Unit, pol. jednostka przeliczeniowa pracy ogółem, równa 2200 rbh rocznie).

gospodarstw omawianych obszarów górzystych jest zdecydowanie wyższe niż w pozostałej Polsce, co jest widoczne szczególnie w przypadku wskaźnika technicznego uzbrojenia ziemi (tab. 1).

Bardzo duże zatrudnienie w rolnictwie Polski Południowej i niska wartość jednostkowa środków trwałych, jakimi dysponuje większość gospodarstw, powodują, iż różnice w wysokości wskaźnika technicznego uzbrojenia pracy (siły roboczej) nie są już tak bardzo widoczne.

Gromadzony przez wiele lat sprzęt rolniczy jest już bardzo często mocno przestarzały technologicznie. Jednocześnie, w konsekwencji przemian ustrojowych i gospodarczych ostatnich kilkunastu lat, doszło do drastycznego zmniejszenia opłacalności produkcji rolniczej, a w przypadku wielu gospodarstw do jej całkowitego zaniechania. Jedną z przesłanek wskazujących na pogłębiający się kryzys gospodarstwa jest zawężona reprodukcja zasobów kapitałowych. Brak inwestycji w gospodarstwie przy jednoczesnej likwidacji posiadanego wyposażenia technicznego świadczyć może pośrednio o wygaszaniu prowadzonej działalności. Natomiast wyprzedaż technicznych środków pracy można uznać za jeden z przejawów upadku ekonomicznego gospodarstwa, które nie zamierza już restytuować prowadzonej wcześniej działalności.

Przedmiotem zainteresowania w trakcie badań były gospodarstwa, które znacznie ograniczyły produkcję rolniczą w stosunku do okresu, który respondent uznał za najlepszy dla gospodarstwa. Prawie 38% respondentów uznało, że najlepszym okresem dla funkcjonowania ich gospodarstw były lata 1980-1990, a dla 23 % 1970-1980. Wybór taki jest zrozumiały ze względu na funkcjonujące wówczas warunki sprzedaży produktów rolnych i udogodnienia oferowane rolnikom, a w szczególności rolnikom gospodarującym na obszarach górskich. Ograniczanie produkcji najbardziej widoczne jest w grupie gospodarstw o powierzchni większej od przeciętnej dla tego obszaru. O ile w gospodarstwach o powierzchni poniżej 2 ha i powyżej 8 ha wskaźnik obsady zwierząt zmniejszył się o około 1/3, to w przypadku gospodarstw 4-6 ha zmniejszenie obsady zwierząt pomiędzy najlepszym okresem dla gospodarstwa a rokiem 2005 wynosiło już około 50%. Przytoczone wskaźniki świadczą o bardzo dużym zaawansowaniu procesów ograniczania produkcji wśród badanych gospodarstw.

Tabela 2. Wyposażenie badanych gospodarstw w ziemię oraz wybrane maszyny rolnicze
Table 2. Land and selected farm machinery on selected farms

Obszar gospodarstwa, ha UR	Udział liczebny w badanej całości, %	Udział gospodarstw posiadających obecnie dany środek trwały, %					
		ciągnik rolniczy	kombajn zbożowy	kosiarka do trawy	siewnik zbożowy	rozrzutnik obornika	opryskiwacz
do 2,00	27,3	37,5	0,0	20,8	11,1	1,4	4,2
2,01-4,00	37,5	66,7	4,0	41,4	22,2	6,1	11,1
4,01-6,00	20,1	75,5	17,0	73,6	49,1	37,7	28,3
6,01-8,00	8,7	82,6	8,7	56,5	21,7	47,8	34,8
> 8,00	6,4	64,7	11,8	41,2	35,3	23,5	23,5
Ogółem	100,0	61,7	6,4	43,6	25,4	15,9	15,5

Źródło: opracowanie własne.

Na ogół niewielka powierzchnia gospodarstw rolnych na obszarach górskich i podgórskich z jednej strony z ekonomicznego punktu widzenia nie uzasadnia zakupu

nowych, specjalistycznych maszyn, z drugiej zaś tworzyła relatywnie dużą podaż na usługi maszynowe, co motywowało niektórych rolników do zakupu maszyn w celu świadczenia usług. Nabywane maszyny były bardzo często mocno wyeksploatowane.

Bardzo wysokimi wskaźnikami wyposażenia w maszyny rolnicze charakteryzują się gospodarstwa o powierzchni 4-6 ha UR oraz 6-8 ha UR. W tych grupach gospodarstw stwierdzono również zdecydowanie wyższą wartość produkcji towarowej w 2005 roku (odpowiednio 11,1 tys. zł i 13,8 tys. zł), podczas gdy średnio dla badanej próby gospodarstw wynosiła ona tylko 5,7 tys. zł.

Właściciele gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą najczęściej pozbywają się rozrzutników do obornika, których wycofanie w drodze sprzedaży lub likwidacji odnotowano w co czwartym gospodarstwie. Prawie co piąte z gospodarstw wycofało z użytkowania siewnik zbożowy. Przy czym, o ile w przypadku rozrzutników obornika obserwujemy na ogół sprzedaż, to w przypadku siewników zbożowych znacznie częściej mamy do czynienia z ich likwidacją (znaczna część likwidowanych siewników pamięta jeszcze lata 40' i 50' XX wieku). Maszynami, które stosunkowo rzadko usuwane są z gospodarstwa, są kosiarki do trawy (około 13% gospodarstw) i opryskiwacze (około 15%). Kosiarki (często jeszcze konne) bardzo rzadko znajdują nabywców. Nawet w przypadku zaprzestania ich użytkowania pozostawia się je w gospodarstwie czekając na możliwość przekazania ich na złom. Opryskiwacze natomiast są urządzeniami nabywanymi masowo dopiero w ostatnich kilkunastu latach, co oznacza, że nabywane były przede wszystkim przez rolników nie zamierzających ograniczać produkcji. Gospodarstwa rolnicze w praktyce nie likwidują ciągników rolniczych, na które zawsze można znaleźć nabywcę, choć coraz częściej nabywane są w celu rozebrania ich na części. Sprzedaż ciągnika rolniczego można uznać za jedną z ostatnich faz procesu upadku ekonomicznego gospodarstw. Spośród gospodarstw, które posiadały ciągniki, na sprzedaż zdecydowało się prawie 17%, przy czym w grupie gospodarstw do 2 ha było to 27%, a w grupie gospodarstw 6-8 ha zaledwie 5%. O ile bowiem prowadzenie działalności rolniczej na bardzo małej powierzchni bez posiadania ciągnika rolniczego można uznać za racjonalne (produkcja na samozaopatrzenie, o dużych walorach ekologicznych), to działalność rolnicza o charakterze towarowym bez posiadania własnego ciągnika na kilkuhektarowym gospodarstwie nie jest racjonalna.

Wyniki badań

Podstawowym warunkiem rozwoju podmiotów gospodarczych, w tym również gospodarstw rolniczych, jest uzyskiwanie dochodów. Te z kolei warunkuje sprzedaż. Stąd gospodarstwa rolnicze uzyskujące wyższe wartości produkcji towarowej wykazują z reguły wyższą skłonność do inwestowania i w efekcie rozwijają się prężniej, niż podmioty wykazujące niską wartość sprzedaży. W gospodarstwach upadających objętych badaniami zauważalne jest determinowanie tempa dekapitalizacji majątku przez poziom produkcji towarowej (tab. 3). Zdecydowanie wyższą skłonność do pozbywania się majątku obserwowano w gospodarstwach nie produkujących na rynek niż w podmiotach uzyskujących wysokie wartości produkcji towarowej. Wśród gospodarstw nie wykazujących żadnych powiązań z rynkiem produktów rolnych niemal połowa udostępniła swoją ziemię czasowo (dzierżawa) lub trwale (sprzedaż) innym, silniejszym podmiotom. Dominującą formą była sprzedaż, która uniemożliwia, w przeciwieństwie do dzierżawy,

powrotne odzyskanie ziemi. Jest to więc definitywne pozbycie się, podstawowego w gospodarstwach rolnych, czynnika produkcji. Mimo, że dominowała sprzedaż (w liczbie transakcji) to dotyczyła ona raczej niewielkich powierzchni (średnio 1,1 ha). W przypadku oddania ziemi w dzierżawę wydzierżawieniu podlegała na ogół znaczna część gospodarstwa (średnio 3,5 ha). Sprzedaż (w liczbie podejmowanych transakcji) dominowała nad wydzierżawieniem także w gospodarstwach uzyskujących niewielkie (do 10 tys. zł) wartości produkcji towarowej. Podmioty, które uzyskiwały wyższe niż 10 tys. zł rocznie przychody ze sprzedaży, wybierały raczej wydzierżawianie gruntów jako formę pozbycia się ziemi. Pozostawiały sobie więc możliwość jej odzyskania i wznowienia produkcji. W całej analizowanej grupie przez sprzedaż gospodarstwa pozbyły się 107 ha ziemi, a przez wydzierżawienie 97 ha.

Tabela 3. Odsetek gospodarstw pozbywających się majątku według poziomu produkcji towarowej⁷
Table 3. Percentage of farms getting rid of property according to the level of sold production

Wartość produkcji towarowej zł/rok	Odsetek gospodarstw pozbywających się ziemi			Odsetek gospodarstw pozbywających się innych aktywów trwałych		
	ogółem	w tym		ogółem	w tym	
		przez sprzedaż	przez dzierżawę		przez sprzedaż	przez likwidację
0	48,1	34,6	21,2	26,9	23,1	7,7
1-5000	36,6	28,3	11,7	19,3	13,1	8,3
5001-10000	34,6	26,9	11,5	26,9	19,2	15,4
10001-15000	30,0	0,0	30,0	40,0	30,0	20,0
15001-20000	38,5	7,7	30,8	15,4	7,7	7,7
Ponad 20000	20,0	10,0	10,0	20,0	10,0	10,0
Razem	37,9	26,6	15,2	22,3	16,0	9,4

Źródło: opracowanie własne

Mniejszą skłonność do pozbywania się majątku wykazywały badane gospodarstwa w przypadku środków trwałych (głównie maszyn). Przyczyną niższej skłonności do pozbywania się maszyn jest konieczność ich sprzedaży w całości. Jednak ponad 22% ogółu podmiotów pozbyło się maszyn. Sprzedaż była dominującą formą, zwłaszcza w grupach gospodarstw mających niską wartość produkcji towarowej. Znaczna część gospodarstw nie podjęła także inwestycji odtworzeniowych po zużyciu posiadanych środków trwałych, a wynika to głównie z sytuacji ekonomicznej, w jakiej znajdują się te podmioty. Dominujący udział sprzedaży tłumaczyć można chęcią uzyskania jakichkolwiek przychodów, zwłaszcza w gospodarstwach uzyskujących niskie wartości produkcji towarowej.

⁷ Procenty w kolumnach „przez sprzedaż” i „przez dzierżawę” oraz w kolumnach „przez sprzedaż” i „przez likwidację” nie sumują się odpowiednio do procentów w kolumnach „ogółem”, bo w kolumnie „ogółem” podany jest procent gospodarstw dokonujących operacji, a w kolumnach szczegółowych procent liczby operacji danego typu w stosunku do liczby gospodarstw. Tymczasem niektóre gospodarstwa dokonywały operacji jednego i drugiego rodzaju i wobec tego suma procentów w kolumnach szczegółowych może być większa niż procent gospodarstw dokonujących operacji. Uwaga ta dotyczy także pozostałych tabel w artykule.

Jednym z najistotniejszych czynników determinujących produkcję towarową w gospodarstwach jest ich obszar. Wśród badanych podmiotów nie stwierdzono jednak wyraźnych różnic w skłonności do pozbywania się ziemi między poszczególnymi grupami obszarowymi gospodarstw. Różnice te wyraźnie uwidaczniają się dopiero w formie pozbycia się ziemi (tab. 4). Ogółem w całej populacji najczęściej ziemi pozbywały się gospodarstwa o powierzchni od 6 do 8 ha. Zarówno gospodarstwa mniejsze, jak i większe rzadziej rezygnowały z ziemi. W przypadku gospodarstw większych obszarowo niższa skłonność do pozbywania się ziemi wiąże się najczęściej z wyższymi wartościami produkcji towarowej. Mniejsze udziały gospodarstw pozbywających się ziemi w przypadku gospodarstw małoobszarowych wiążą się raczej z popytem na ziemię niż jej podażą. Nabywcy zainteresowani są bardziej zakupem większego obszaru, a niewielkie kawałki ziemi posiadane przez małe gospodarstwa raczej ich nie interesują, o ile ich usytuowanie nie daje możliwości zabudowy. Połączenie tych elementów sprawia, że najwyższy udział podmiotów pozbywających się ziemi wystąpił w grupach obszarowych gospodarstw uznawanych w kraju za średnie, gdyż dysponują one odpowiedniej wielkości działkami. Na badanym terenie gospodarstwa o takiej powierzchni są jednak zaliczane już do dużych (średnia powierzchnia badanych gospodarstw wynosiła nieco ponad 4 ha). Średni obszar ziemi, która została sprzedana przez gospodarstwa o powierzchni powyżej 6 ha, wynosił 3,3 ha. Analizując formę pozbycia się ziemi przez gospodarstwa można zauważyć, że w żadnej z grup obszarowych wydzierżawienie ziemi nie było dominującym sposobem jej wycofania z gospodarstwa. Różne są jednak relacje pomiędzy odsetkiem gospodarstw, które sprzedały ziemię, a tymi, które ją wydzierżawiły. Sprzedaż zdecydowanie dominowała w gospodarstwach małych obszarowo. Im wyższa grupa obszarowa tym mniejsza była różnica pomiędzy dzierżawą a sprzedażą ziemi. Badane gospodarstwa o obszarze nie przekraczającym 6 ha, pomimo dominacji ilościowej sprzedaży nad wydzierżawieniem ziemi, przez sprzedaż rozdysponowały średnio powierzchnię 1,2 ha, podczas gdy za pośrednictwem dzierżawy pojedyncze gospodarstwo pozbywało się przeciętnie 2,2 ha. Gospodarstwa o powierzchni przekraczającej 6 ha sprzedawały przeciętnie większą powierzchnię (3,3 ha) niż wydzierżawiały (2,2 ha).

Tabela 4. Odsetek gospodarstw pozbywających się majątku według grup obszarowych
Table 4. Percentage of farms getting rid of property according to area groups

Powierzchnia UR w gospodarstwie, ha	Odsetek gospodarstw pozbywających się ziemi			Odsetek gospodarstw pozbywających się innych aktywów trwałych		
	ogółem	w tym		ogółem	w tym	
		przez sprzedaż	przez dzierżawę		przez sprzedaż	przez likwidację
Do 2,00	37,5	34,7	5,6	13,9	8,3	5,6
2,01-4,00	37,4	25,3	16,2	22,2	17,2	9,1
4,01-6,00	41,5	26,4	22,6	34,0	22,6	15,1
6,01-8,00	47,8	26,1	21,7	17,4	13,0	4,3
Powyżej 8,00	35,3	17,6	17,6	29,4	23,5	17,6

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku środków trwałych nie można zauważyć prawidłowości w poszczególnych grupach obszarowych. Najwyższy odsetek gospodarstw, które pozbyły się

środków trwałych wystąpił w środkowej grupie obszarowej (tj. w gospodarstwach o powierzchni 4-6 ha). Najrzadziej pozbywały się tych składników majątku gospodarstwa najmniejsze (najsłabiej wyposażone w maszyny). W ich przypadku przyczyna leży po stronie jakości maszyn, które są najczęściej stare. Nie znajdują one nabywców, a jednocześnie (z racji małej powierzchni gospodarstwa) wykorzystywane są w niewielkiej skali i powoli się zużywają.

W literaturze często spotyka się wyniki badań świadczące o tym, że ludzie młodzi są skłonniejsi do zmian niż osoby starsze [Warzocha 2004]. W przypadku analizowanych gospodarstw wiek osoby kierującej gospodarstwem rolnym wydaje się mieć znaczący wpływ na podejmowane decyzje dotyczące pozbywania się aktywów. Najczęściej majątku pozbywały się gospodarstwa, których aktualnymi właścicielami są osoby młode (do 30 roku życia). Spośród gospodarstw kierowanych przez te osoby, aż 61,5% podmiotów pozbyło się ziemi, a blisko 31% innych środków trwałych (tab. 5). Na drugiej pozycji (w przypadku ziemi) znalazły się podmioty kierowane przez osoby powyżej 60 lat. Najrzadziej z ziemi rezygnowali rolnicy w średnim wieku. Za ten stan rzeczy odpowiadają różne czynniki. Ludzie młodzi najczęściej mają lepsze wykształcenie niż rolnicy starsi. Stąd częściej rezygnują z pracy we własnym gospodarstwie przynoszącej niskie dochody, na rzecz pracy poza rolnictwem. Osoby powyżej 60 roku życia to często ludzie schorowani lub emeryci, którym nie wystarcza już sił na pracę. Mając źródło utrzymania w postaci renty bądź emerytury, chętniej pozbywają się przynajmniej części ziemi, traktując przychód z tego tytułu jako dodatkowe źródło dochodu. Ziemi mogą się także pozbywać pod naciskiem swoich dzieci, które jej nie chcą, ale chętnie przyjmą od rodziców pieniądze. Jednocześnie w tej grupie wiekowej zanotowano najwyższy udział dzierżawy, co wynika z silnego przywiązania do ziemi i chęci pozostawienia jej „na wyciągnięcie ręki”, w razie gdyby następcy wyrażali chęć jej użytkowania.

Tabela 5. Odsetek gospodarstw pozbywających się majątku według wieku kierownika

Table 5. Percentage of farms getting rid of property according to farm manager's age

Wiek rolników (w latach)	Odsetek gospodarstw pozbywających się ziemi			Odsetek gospodarstw pozbywających się innych aktywów trwałych		
	ogółem	w tym		ogółem	w tym	
		przez sprzedaż	przez dzierżawę		przez sprzedaż	przez likwidację
do 30	61,5	53,8	7,7	30,8	30,8	7,7
31-40	34,1	20,5	13,6	25,0	18,2	11,4
41-50	33,3	26,9	10,3	19,2	10,3	10,3
51-60	40,0	25,7	18,6	25,7	18,6	10,0
Powyżej 60	43,1	29,3	19,0	19,0	15,5	6,9

Źródło: opracowanie własne.

Rolnicy w wieku od 41 do 50 lat najrzadziej ze wszystkich grup wiekowych pozbywali się ziemi. Są to osoby w średnim wieku, legitymujące się najczęściej wykształceniem zawodowym nierolniczym, którym stosunkowo niewiele czasu pozostaje do przejścia na emeryturę. Wiek, w jakim są te osoby, w połączeniu z ich wykształceniem nie dawałby im dużych szans na rynku pracy w sytuacji ogólnie wysokiego bezrobocia. Stąd pomimo złej sytuacji dochodowej gospodarstw w dalszym ciągu prowadzą produkcję

rolniczą i nie pozbywają się zasobów, które są ich głównym źródłem utrzymania. W tej grupie wiekowej odnotowano także najniższy udział gospodarstw, w których dokonano sprzedaży maszyn (nieco ponad 10% gospodarstw).

Wykształcenie wydaje się być w badanej grupie gospodarstw czynnikiem silnie determinującym decyzje rolników o pozbywaniu się majątku. Najczęściej bowiem sprzedawały bądź wdzierżawiały ziemię osoby z wykształceniem wyższym (tab. 6). Wykształcenie wyższe daje tym osobom bardzo duże szanse zdobycia pracy poza gospodarstwem rolniczym. W zdecydowanej większości osoby te deklarowały, że ich głównym źródłem utrzymania jest praca poza gospodarstwem. Wartość produkcji towarowej w tej grupie rolnicy szacowali przeciętnie na jedynie 2,3 tys. zł na gospodarstwo.

Tabela 6. Odsetek gospodarstw pozbywających się majątku według wykształcenia kierownika
Table 6. Percentage of farms getting rid of property according to farm manager's education

Wykształcenie kierowników gospodarstw	Odsetek gospodarstw pozbywających się ziemi			Odsetek gospodarstw pozbywających się innych aktywów trwałych		
	ogółem	w tym		ogółem	w tym	
		przez sprzedaż	przez dzierżawę		przez sprzedaż	przez likwidację
Kurs rolniczy	37,5	28,4	13,6	28,4	18,2	13,6
Podstawowe	42,1	23,7	18,4	15,8	15,8	2,6
Zawodowe	34,5	27,7	8,4	22,7	14,3	10,1
rolnicze	35,0	30,0	7,5	25,0	15,0	12,5
nierolnicze	34,2	26,6	8,9	21,5	13,9	8,9
Średnie	43,5	29,4	21,2	25,9	18,8	10,6
rolnicze	30,8	11,5	23,1	19,2	19,2	0,0
nierolnicze	49,2	37,3	20,3	28,8	18,6	15,3
Wyższe	47,1	29,4	29,4	23,5	17,6	11,8
rolnicze	44,4	22,2	22,2	11,1	11,1	11,1
nierolnicze	50,0	37,5	37,5	37,5	25,0	12,5

Źródło: opracowanie własne.

Drugą lokatę pod względem częstotliwości decyzji o pozbyciu się ziemi zajęły podmioty kierowane przez osoby z wykształceniem średnim (nierolniczym), a niewiele ustępowały im gospodarstwa kierowane przez osoby legitymujące się wykształceniem podstawowym. Wykształcenie średnie (podobnie jak wyższe) daje duże szanse znalezienia pracy poza rolnictwem. Duży udział gospodarstw pozbywających się ziemi wśród podmiotów kierowanych przez osoby z wykształceniem podstawowym wynika jednak nie z samego wykształcenia, ale również z wieku tych rolników, bo najczęściej są to osoby starsze. To właśnie takie osoby najczęściej na wsi posiadają wykształcenie podstawowe lub nawet niepełne podstawowe. Rolnicy ci zdecydowanie najrzadziej pozbywali się maszyn, podobnie jak w grupie wiekowej powyżej 60 lat.

Podsumowanie

Dekapitalizacja majątku gospodarstw upadających jest zjawiskiem powszechnym i towarzyszy znacznej części podmiotów ograniczających produkcję. W zdecydowanej części pozbywanie się majątku produkcyjnego dotyczy ziemi jako czynnika produkcji. Sprzedaż bądź likwidacja innych środków trwałych schodzi na dalszy plan, gdyż maszyny można kupić znacznie łatwiej niż ziemię. Dlatego też sprzedaż lub likwidacja maszyn, przynajmniej w intencji, nie oznacza jeszcze ostatecznej rezygnacji z gospodarowania, bo maszyny można stosunkowo łatwo odkupić. Sprzedaż ziemi, która w badanej populacji dominowała nad jej wydzierżawieniem, jest formą definitywnego pozbycia się z gospodarstwa podstawowego w przypadku działalności rolniczej czynnika produkcji. Najczęściej pozbywały się ziemi gospodarstwa, które uznawane są w badanym regionie za ponad przeciętne obszarowo (o powierzchni od 6 do 8 ha), a jednocześnie nie produkowały na rynek. Olbrzymie znaczenie ma także osoba samego kierownika gospodarstwa. Najchętniej pozbywały się majątku wykształcone młode osoby, którym znalezienie pracy poza rolnictwem nie sprawia większych problemów. Wolniej dekapitalizacja zachodziła w gospodarstwach dużych obszarowo, uzyskujących wysokie wartości produkcji towarowej, kierowanych przez osoby w średnim wieku z wykształceniem zawodowym. Dla tych osób gospodarstwo jest najczęściej podstawowym źródłem utrzymania z racji trudności ze znalezieniem dobrze płatnej pracy poza nim.

Literatura

- Iwaszkiewicz Z., Boczek Z. [2007]: Tendencje społeczno-ekonomiczne na polskiej wsi w okresie transformacji rynkowej. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom IX, zeszyt 2, ss. 105-108.
- Mikołajczyk J. [2007]: Inwestycje rolnicze w Polsce w latach 1990-2005. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom IX, zeszyt 1, ss. 316-319.
- Pieńkowska M. [2005]: Ujęcie upadłości w teorii przedsiębiorstwa. [W:] Ekonomiczne aspekty upadłości przedsiębiorstw w Polsce. Materiały i Prace. T. XCII. SGH, Warszawa, ss. 19-27.
- Warzocha Z. [2004]: Potencjał przedsiębiorczości wiejskich gospodarstw domowych. [W:] Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji. M. Adamowicz (red.). Wydawnictwo SGGW, Warszawa, ss. 501-512.
- Wilkin J. [2000]: Gospodarstwa inwestujące oraz gospodarstwa upadające – strategie dostosowawcze. [W:] Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi. X. Dolińska i E. Wosik (red.). Wydawnictwo ISP, Warszawa, ss. 140-147.
- Woś A. [2001]: Konkurencyjność wewnętrzna rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa.